

ПРАКТИКА НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ СІМ'ЯМ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Досліджено процес надання державної соціальної допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах на основі результатів опитування соціальних фахівців. Охарактеризовано суб'єктивні та об'єктивні чинники, що визначають ефективність цієї допомоги.

Ключові слова: сім'я; соціальна допомога; соціальні фахівці; складні життєві обставини.

Based on the results of a survey of social workers investigated the provision of State social assistance to families who find themselves in difficult circumstances. Characterizes the subjective and objective factors that determine the effectiveness of this aid.

Key words: family; social assistance; social experts; challenging life circumstances.

Вплив тривалої соціально-економічної нестабільності гостріше за інше відчують ті групи населення, добробут яких безпосередньо залежить від держави, зокрема – отримувачі різноманітних видів соціальної допомоги. Своє місце серед останніх посідають сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах. До мережі спеціальних закладів, які проводять роботу з цією категорією громадян входять Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ). Відповідно до чинного законодавства, до основних видів їх діяльності віднесено: визначення об'єкта соціальних послуг та оцінка його потреб; соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю; соціальне інспектування; соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді; соціальна профілактика; соціальна реабілітація; соціальний супровід [5].

На виконання соціальних ініціатив Президента України, пов'язаних із проведенням модернізації роботи соціальних служб, у 2012–2013 рр. було збільшено штат соціальних працівників на 12 тис. осіб, на яких покладено функції з раннього виявлення та своєчасного надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Так, на кінець 2012 р., за даними Державної служби статистики України, мережа ЦСССДМ складала 737 закладів (із них: 27 – регіональних, 171 – міських, 34 – районних центрів у містах, 487 – районних, 3 – селищних, 15 – сільських центрів) із загальною кількістю фахівців – 15279 осіб. До здійснення соціальної роботи протягом 2012 р. також залучалося 657 осіб на договірних засадах і 17891 волонтерів. Усього в центрах соціальних служб обслуговувалось 1766754 осіб, серед яких 299310 осіб – діти від 0 до 14 років включно [8, с. 116]. Для забезпечення діяльності фахівців із соціальної роботи у 2013 р. у державному бюджеті було передбачено додаткові кошти в сумі 430,9 млн грн [4, с. 102].

Як бачимо, в Україні продовжується пошук ефективних технологій удосконалення соціальної роботи, зокрема і шляхом її належного інституційного та кадрового забезпечення. Так, протягом 2013 р. у більшості регіонів було проведено навчання фахівців із соціальної роботи, при цьому головна увага була спрямована на тих, хто робив перші кроки в обраній професії. Зокрема, в Харківській області пройшли навчання близько 400 фахівців із соціальної роботи, які представляли всі 27 районів області та 9 районів обласного центру.

Різноманітні аспекти соціального захисту населення є предметом дослідження значної кількості зарубіжних і вітчизняних науковців. Вагомим внеском у розвиток теоретичних і практичних знань про соціальну роботу як практичну діяльність стали наукові праці вітчизняних науковців, серед яких можна відзначити дослідження О. Безпалько, І. Бега, Н. Заверико, І. Зверевої, А. Капської, І. Козубовської, С. Кубіцького, В. Кузьмінського, Г. Лактіонової, І. Лазара, М. Лукашевича, С. Лукашової, І. Миговича, Р. Микули, І. Пеші, І. Пінчук, В. Полтавця, Г. Попович, В. Сидорова, О. Чернявської та ін.

Разом із тим, урахувуючи, що корпус соціальних фахівців у чинному вигляді був сформований лише в середині 2012 р., на сьогодні в історіографії проблеми бракує досліджень практичного спрямування з проблематики надання ними державної соціальної допомоги.

Метою статті є аналіз отриманих емпіричних даних щодо стану взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

У 2012 р. експертами громадської організації “Молодіжний центр з трансформації соціальної сфери “СОЦІУМ-XXI” у рамках виконання завдання проекту ПРООН “Підтримка реформи соціального сектору в Україні” було підготовлено “Звіт за результатами аналізу діяльності надавачів соціальних послуг (персоналу)”, в якому в результаті проведення аналізу нормативно-правової документації, що регулюють діяльність ЦСССДМ і Територіальних центрів соціального обслуговування (далі – ТЦ), наявних кваліфікаційних характеристик фахівців із соціальної сфери, а також у результаті проведеного опитування напівструктурованого інтерв'ю керівників і фахівців ЦСССДМ і ТЦ, визначалися деякі проблемні питання їх діяльності.

Так, при розгляді питання “Соціальні працівники як надавачі соціальних послуг” експерти звертають увагу на необхідності такого:

- удосконалення підходів у визначенні рівнів кваліфікації соціальних працівників в Україні (брати до уваги рівень їхньої професійної освіти та досвід роботи у соціальній сфері; базовою кваліфікаційною вимогою має бути наявність освіти за напрямом підготовки “соціальна робота; установити перехідний період (5 років) для здобуття базової освіти за напрямом підготовки “соціальна робота” або перекваліфікації працівників закладів соціального обслуговування, які надають соціальні послуги);

- приведення у відповідність назви професій фахівців із соціальної роботи (за освітньо-кваліфікаційними рівнями) і вимоги до їх кваліфікації (кваліфікаційні характеристики) з урахуванням вимог міжнародної практики та вітчизняного

законодавства (увести три рівня соціальних працівників: 1) соціальний працівник (рівень професійної підготовки – спеціаліст або магістр соціальної роботи); 2) соціальний працівник-фахівець (рівень професійної підготовки – бакалавр соціальної роботи); 3) соціальний робітник (рівень загальної середньої або професійно-технічної освіти));

– оптимізації розподілу робочого часу ЦСССДМ як надавачів соціальних послуг (запровадити гнучкий графік роботи для фахівців із соціальної роботи; удосконалити звітну документацію соціальних працівників, яка б відображала результати роботи; переглянути посадові обов’язки працівників і заборонити залучати їх до виконання робіт, не пов’язаних з їх фаховою діяльністю) [2].

Скориставшись можливістю безпосередньої комунікації з фахівцями соціальної роботи, А. Меляков, В. Бульба, О. Поступна провели опитування соціальних працівників, результати яких частково висвітлені в попередніх наукових розвідках [3]. Так, за допомогою відкритого запитання соціальні працівники мали змогу самостійно визначити коло тих проблем, які є найбільш значущими в їх професійній діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання:
яка найбільша проблема у Вашій професійній діяльності? (N – 109 осіб, у %)

<i>№ з/н</i>	<i>Варіант відповіді</i>	<i>%</i>
1	Відсутність належної співпраці суб’єктів соціальної роботи	21,1
2	Низька зарплатня	21,1
3	Погане транспортне забезпечення	11,9
4	Велика територія охоплення	11,0
5	Недовіра то соціальних фахівців з боку клієнтів	11,0
6	Відсутність фінансового ресурсу у соціальних фахівців	9,1
7	Велика кількість звітної документації	8,2
8	Низький рівень освітнього, вихованого потенціалу родин клієнтів	8,2
9	Відчуття даремно витрачених зусиль	5,5
10	Залучення до сторонньої роботи	5,5
11	Недостатнє навчально-методичне забезпечення роботи	3,6
12	Необхідність витрачати особисті кошти	2,7
13	Відсутність ефективної допомоги з боку працівників МВС	2,7
14	Фізична агресія з боку клієнтів	2,7
15	Незрозумілість, нечіткість кінцевої мети роботи соц. фахівця	1,8
16	Небажання отримувати допомоги/консультації	1,8

Не зупиняючись на ретельному розгляді всіх наведених проблем, акцентуємо увагу на двох, що знайшли відображення виключно в анкетах тих соціальних фахівців, які працюють у місті Харків. Перша з них – це “залучення до сторонньої роботи” і друга – “необхідність витрачати особисті кошти”. Під “сторонньою роботою” в даному випадку працівники мають на увазі залучення їх як у робочий, так і вільний час до участі в різного роду загальноміських заходах спортивно-масового, культурно-просвітницького, святкового характеру. Витрати ж особистих грошей під час виконання службових обов’язків зумовлені

необхідністю сплачувати за проїзд у міському транспорті. Подібна проблема є новою для соціальних фахівців і може бути вирішеною шляхом прийняття відповідного рішення Харківською міською радою.

Необхідність в існуванні такого інституту, як соціальний працівник та його актуальність сьогодні підтверджується й результатами проведеного опитування самих працівників, які на запитання: як би Ви особисто оцінили рівень матеріального забезпечення сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах – 56,8 % із них відповіли: “низький, без підтримки не обійтися”, а 19,2 % – “дуже низький”, що складає в сумі 76 %. Зауважимо, що сьогодні однією з головних проблем у професійній діяльності соціальних працівників, як вони самі це визначають, є відсутність співпраці між суб’єктами соціальної роботи та нескоординованість їхніх дій. Хоча ще в 2006 р. сім органів виконавчої влади центрального рівня затвердили відповідний документ – “Порядок взаємодії суб’єктів соціальної роботи із сім’ями, які опинилися у складних життєвих обставинах” [6], основною метою якого було впровадження ефективного механізму взаємодії суб’єктів соціальної роботи. Варто відмітити, що суб’єктами соціальної роботи, які є безпосередніми учасниками механізму взаємодії, відповідно до цього нормативного акту, визначаються такі:

- управління (відділи) у справах сім’ї, молоді та спорту обласних (районних, міських) державних адміністрацій, Міністерство у справах сім’ї, молоді та гендерної політики Автономної Республіки Крим;
- обласні, міські, районні, районні в містах служби у справах неповнолітніх;
- Республіканській (Автономної Республіки Крим), обласні, міські, районні, районні в містах, сільські та селищні центри соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді;
- Міністерство охорони здоров’я Автономної Республіки Крим, управління (відділи) охорони здоров’я обласних (міських, районних) державних адміністрацій, заклади охорони здоров’я;
- Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління (відділи) освіти і науки обласних, міських, районних державних адміністрацій, дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та позашкільні навчальні заклади;
- органи праці та соціального захисту населення;
- відділи з питань взаємодії із засобами масової інформації та громадськістю, організаційно-аналітичної роботи Міністерства транспорту та зв’язку України;
- органи внутрішніх справ;
- установи виконання покарань.

Ми свідомо навели повний перелік органів виконавчої влади та відповідних структурних підрозділів, закладів, установ, які згадуються в нормативному акті, щоб показати, які формальні можливості створені для ведення ефективної соціальної роботи на території України в цілому та в межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Однак поглянемо, як оцінюють фактичні можливості існуючого механізму взаємодії суб’єктів соціальної роботи, самі фахівці з цієї роботи (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання:
хто, окрім вас, також допомагає Вашим клієнтам?

№ з/п	Представники...	Варіанти відповідей, у %				
		Так, постійно	Так, час від часу	Ні, не допомагають	Важко відповісти	Немає відповіді
1	бізнес-структур	0,9	22,0	59,6	4,5	12,8
2	українських громадських організацій	6,4	24,7	51,3	5,5	11,9
3	релігійних громад	1,8	27,5	49,5	11,9	9,1
4	пересічні громадяни (сусіди, односельці та ін.)	14,6	69,7	7,3	4,5	3,6
5	міжнародних громадських організацій	2,7	10,0	66,9	8,2	11,9

Ми розширили межі визначення можливих суб'єктів, які можуть брати участь у вирішенні актуальних проблемних питань конкретної особи/сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що соціальні працівники здебільшого не відчувають належної допомоги в своїй професійній діяльності. На жаль, у соціальній роботі практично не допомагають саме ті організації, головне призначення яких і є допомога конкретній особі або родині (громадські організації, волонтери), від яких більш усього очікують допомоги як соціальні працівники, так і самі громадяни.

Разом з тим, однією з функцій, що покладені на соціальних фахівців, є залучення до надання допомоги представників благодійних фондів, громадських організацій. Слід зважати на те, що найбільш потужні благодійні фонди, які системно працюють на ринку соціальних послуг, розподіляють матеріальні ресурси шляхом проведення конкурсного відбору, в тому числі і за допомогою різноманітних грантів. Підготовка грантових пропозицій, написання проектів є тими навичками, що потребують окремої фахової підготовки і можуть стати перспективним напрямком подальшої роботи із соціальними працівниками.

Що ж стосується діяльності органів виконавчої влади із забезпечення соціального захисту населення в межах певної адміністративно-територіальної одиниці з погляду фахівців соціальної роботи, то більшість опитуваних оцінюють її на задовільно та добре, що видно з таблиці 3.

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання: оцініть діяльність місцевої влади (РДА, райради) у справі соціального захисту населення

№ з/п	Варіант відповіді	% відповідей
1	Дуже добре	3,6
2	Добре	20,1
3	Задовільно	53,2
4	Незадовільно	7,3
5	Важко відповісти	13,7
6	Немає, що оцінювати	1,8

Зауважимо, що на всіх рівнях державного управління діють громадські ради, які б могли стати складовою механізмом взаємодії суб'єктів соціальної роботи, допомагаючи в практичній діяльності соціальних працівників. Однак результати опитування соціальних працівників показали, що поінформованість соціальних працівників про існування та діяльність консультативно-дорадчих органів є незначною, що видно з таблиці 4.

Одним із засобів, який порівняно недавно увійшов у практику надання соціальних послуг є супервізія, за допомогою якого визначений установою супервізор полегшує роботу персоналу індивідуально й колективно та забезпечує стандарти роботи, тобто у вузькому значенні супервізія – це допомога одного, більш досвідченого, професіонала менш досвідченому колезі. Відповідно до вітчизняного законодавства, супервізія – це вид діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спрямований на забезпечення належної якості соціальної роботи, запобігання професійним ризикам шляхом навчання соціальних працівників, наставництва та професійної підтримки на робочому місці [7].

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання: наскільки Ви обізнані про діяльність громадських рад при РДА та громадської гуманітарної ради при ОДА

№ з/п	Громадські ради місцевого рівня	Варіанти відповідей, у %				
		Знаю лише, що вона існує	Знаю про її конкретні рішення	Не знаю нічого про неї	Важко відповісти	Немає відповіді
1	Громадська гуманітарна рада при Харківській обласній державній адміністрації	34,8	9,1	31,1	19,2	5,5
2	Громадські ради при ХОДА та РДА	31,1	31,1	14,6	19,2	3,6

Отже, ЦСССДМ здійснюють супервізію в державному управлінні, яка за словами В. Гурієвської, крім вище зазначеного, є також інструментом, який включає в себе моніторинг діяльності, що є необхідним для порівняння змін, які настали, з цілями, які були зафіксовані на початку супервізії. Автор підкреслює, що супервізія в державному управлінні в загальному значенні може бути охарактеризована як надання професійних порад спеціалістам та спрямована на підтримку й розвиток ефективних стратегій вирішення робочих завдань, які виконуються в рамках професійної діяльності [1, с. 605].

Опитування, проведене протягом березня-листопада 2013 р., дає можливість з'ясувати самооцінку соціальними фахівцями продуктивності власної праці та визначити ті чинники, які перешкоджають її підвищенню. Абсолютна більшість фахівців мають вищу освіту і обрали чинну посаду свідомо. Разом з тим

непоодинокими є випадки змушеного вибору, зумовленого відсутністю будь-якої іншої роботи, особливо в селах. Поряд із чинниками матеріального характеру однією з нагальних проблем у роботі соціальних фахівців є відсутність належної координації з тими організаціями та установами, які зобов'язані брати участь у наданні соціальної допомоги населенню.

Література:

1. *Гурієвська В. М.* Супервзія в державному управлінні / В. М. Гурієвська // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. –

Т. 2 : *Методологія державного управління* / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співгол.), П. І. Надолішній (співгол.) та ін. – С. 604–606.

2. *Звіт за результатами аналізу діяльності надавачів соціальних послуг (персоналу) : Проект ПРООН “Підтримка реформ соціального сектору в Україні”* / [Н. Гусак, Л. Думою, Н. Кабаченко та ін.]. – 2012. – 61 с.

3. *Месяков А. В.* Социальный работник в Украине: возможности и обязанности [Электронный ресурс] / А. В. Месяков, В. Г. Бульба, Е. В. Поступная // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 5 (49). – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/111-10564>.

4. *Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України.* – К. : НІСД, 2013. – 576 с.

5. *Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 573.* – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF>.

6. *Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс] : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14 червня 2006 р. № 1983/388/452/221/556/596/106.* – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0824-06>.

7. *Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III // ВВР України.* – 2001. – № 42. – Ст. 213.

8. *Соціальний захист населення країни : статистичний збірник / Державна служба статистики України ; відповід. за вип. І. В. Калачова.* – К., 2013. – 123 с.

Надійшла до редколегії 22.01.2014 р.